Elemente de gîndire teoretică regăsite în prefețele textelor traduse sau editate de mitropolitul Veniamin Costache. Problematica traductologică

Elena SPIRIDON

Even if it wasn't specific for a de facto philologist, the activity of Metropolitan Veniamin Costache, which marked the beginning of the nineteenth century's culture, displays issues of real interest for philological research. His innovative attitude regarding the translation of ecclesiastical texts is constantly justified in the speeches which represent their preface by legitimate arguments characterized by a surprising force, actuality and validity.
A close look on the preambuls signed by the Moldavian hierarch allows the spotting of some theoretical thinking elements, philological subtleties that can be placed head-on to the ones of his contemporaries.

În culegerea de eseuri cu titlul *Despre traducere*, Paul Ricoeur, vorbind despre universalitatea actului traducerii de-a lungul istoriei culturilor, referindu-se la aspectul retraducerii perpetue a operelor clasice, consideră că unica formă de a critica o traducere este propunerea alteia noi, care va reprezenta tacit, prin soluțiile pe care le utilizează traducătorul, o variantă ce se doreşte a fi mai bună decît cele existente[1]. Tălmăcind şi editînd mare parte a textelor patristice, liturgice, biblice, coordonînd colective de traducători, ierarhul Veniamin Costache nu doar că dovedeşte spirit practic, răspunzînd nevoilor momentului şi întregin ansamblul textelor ecleziale româneşti, ci în mod implicit, şi spirit critic, retraducînd mare parte a textelor pe care le considera corupte prin actul tălmăcirii, din dorința de a le îndrepta. Avînd în vedere că bibliografia referitoare la opera ierarhului este relativ veche, problema traducerii ca act cultural ce implică responsabil traducătorul, observarea unei deontologii a traducerii, nu au fost luate în calcul atunci cînd s-a discutat în legătură cu textele traduse ori editate de mitropolitul moldovean.

Fără a fi cea a unui filolog *de facto*, activitatea mitropolitului Veniamin Costache, care a marcat cultural începutul veacului al XIX-lea, prezintă puncte de un real interes pentru cercetarea filologică. Atitudinea sa novatoare în realizarea traducerilor de texte ecleziale este justificată constant în cuvîntările ce reprezintă prefața acestora, cu argumente legitime, de o surprinzătoare forță, actualitate şi

[1] Paul Ricoeur, *Despre traducere*, traducere şi studiu introductiv de Magda Janrenaud, postfață de Domenico Jervolino, Polirom, 2005, p. 71.

BDD-A106 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

validitate. O privire atentă asupra predosloviilor semnate de ierarhul moldovean permite detectarea unor elemente de gîndire teoretică, subtilităţi filologice ce pot fi puse faţă în faţă cu cele ale contemporanilor săi. Grija pentru anumite aspecte ale limbii române în cadrul traducerilor realizate este ilustrată cu precădere în prefaţa la *Dumnezeeştele liturghii ale sfinţilor ierarhi Ioann Hrisostomul, Vasilie cel Mare şi Grigorie Dialogul*[2] în care autorul se lansează într-o adevărată dezbatere privitoare la evoluţia limbii române în diacronie.

Identificăm în mod explicit în substanţa ideatică a acestei predoslovii o anumită situare critică a prefaţatorului faţă de fenomenul de corupere a limbii prin traducerile succesive care au adus idiomul naţional pînă în pragul depersonalizării, al pierderii identităţii. În cele ce urmează vom inventaria o parte a acestor aspecte teoretice, urmărind în special problematica traductologică. Contemporan cu reprezentanţii Şcolii Ardelene, mitropolitul se întîlneşte cu aceştia în fervenţa cu care susţine prin afirmaţii şi soluţii aplicative latinitatea limbii noastre, idee care deschide şi prefaţa la cunoscutul liturghier: „Precum limba Grecească este fiica limbii elineşti, de asemenea limba noastră Românească este fiică a limbii Latineşti, carea au fost limba Romanilor strămoşilor noştri ”[3]. Deplina conştiinţă a evoluţiei limbii ca organism dinamic social-istoric se relevă foarte clar din aceeaşi expunere introductivă în care ierarhul enumeră cronologic etapele mai importante ale istoriei naţionale şi repercusiunile lor asupra dezvoltării limbii a cărei unitate o recunoaşte folosind ca sinonimi, în cadrul aceluiaşi text, termenul de „limbă românească”, alteori „moldovenească”. Exemplificăm selectiv, cateva afirmaţiile ce susţin această idee: „[...] limba Romanilor strămoşilor noştri, cii ci la 105, după Mîntuitorul Hs. ne au adus din Italia, vechea patrie şi ne-au lăcuit aice în Moldova, ţara Românească, Ardealul şi Banatul, care ţeri să numea pe atunci Dachia... Noi dară carii ne nomim Români, pentru că ne tragem din Romanii acii, am avut precum limba curată a Romanilor, asemenea şi scriptura, adecă slovele limbii lor”[4]. Urmează apoi cîteva date, atîtea cîte fuseseră descoperite de autor la acea vreme din diferite scrieri, legate de folosirea alfabetului latin, înlocuit apoi cu cel chirilic (denumit „sîrbesc), trimiteri la importanţa relatinizării şi a reintroducerii limbii române ca urmare a înfiinţării Academiei lui Vasile Lupu şi a tipografiei. Toate aceste detalii, reprezentînd un fel de expunere simptomatică a cauzelor coruperii limbii prin diversele influenţe ca urmare a traducerilor, capătă importanţă în contextul soluţiilor teoretice pe care traducătorul le propune pentru aşezarea limbii române în cadrele sale firești.

Raportîndu-se critic faţă de traducerile anterioare, Veniamin Costache consideră că eroarea fundamentală şi comună care a dus la coruperea textelor este o excesivă

---

[2] Transcrierea din chirilică a textului citat ne aparţine. Citatele din prefeţele celorlalte traduceri sînt preluate după transcrierea lui Ilie Gheorghiţă din *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costache. Modest omagiu*, Tipografia mănăstirii Neamţ, 1946.

[3] Prefaţă la *Dumnezeeştele liturghii ale sfinţilor ierarhi Ioann Hrisostomul, Vasilie cel Mare şi Grigorie Dialogul*, traducere de Veniamin Costache, Iaşi, 1834.

[4] *Ibidem.*

BDD-A106 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

orientare a tălmăcitorilor către limba sursă, care duce la dezindividualizarea celei țintă, pînă la pierderea scopului esențial al traducerii, acela de comunicare a unor conținuturi echivalente, din punct de vedere al sensului, în altă limbă. Este vorba despre ceea ce Alexandru Gafton numea în prefața la *După Luther*, „o centrare către limba sursă ce atrage după sine apariția în textul tradus a unor elemente formale caracteristice limbii sursă, dar străine limbii țintă pînă într-atît încît, la nivel de sens se pot produce neînțelegeri şi confuzii”[5]. Deşi preprezintă un act cultural fundamental, o vreme unicul din cultura noastră scrisă, privită diacronic traducerea a avut în ceea ce priveşte dimensiunea sa practică, tehnică, un caracter oscilant, mai ales în privința opțiunilor lexicale, ceea ce a dus, afirmă autorul la stricarea „noimelor scripturii”. Astfel, subliniind mozaicul lexical prezent în unele dintre traduceri, Veniamin Costachi observă: „Aruncată dară limba românească precum s-au văzut prin două sute de ani, cînd pe urmă începu a se tălmăci în ea cărțile bisericeşti din ceale sîrbeşti, tălmăcitorii au aflatu ajunsă la atîta sărăcie şi stricăciune, uitîndu-se multe cuvinte ale ei Româneşti, şi în locul lor intrînd altele streine, mai vîrtos sîrbeşti sau slavineşti...”[6]. Principala cauză a acestei realități este identificată de ierarhul moldovean în absența instrumentelor normative, în special a gramaticilor şi dicționarelor, la care să se raporteze tălmăcitorii: „[...] încît numiții, neavînd de unde să învețe regulat limba s-au văzut nevoiți a amestica o mulțime de cuvinte slavoneşti cu carele au stricat foarte mult curățăniia graiului Românesc, ce avea mai naint de a se lepăda, scrisoarea şi cartea latinească...”[7]. Traducătorul nu se rezumă doar la a semnala fenomenul şi a enumera cauzele, ci propune şi soluții de remediere, dovedind luciditate şi deplină conştiință în realizarea traducerii. Astfel, autorul propune întrebuințarea unor termeni autohtoni, creații lexicale româneşti, în locul celor straini, dînd şi o listă a acestora, mare parte dintre ei impunîndu-se în uzul liturgic şi fiind folosiți pînă astăzi: „Aseminea îndreptare ne-am sîrguit a faceşi în cuvinte introducînd adevărate româneşti, în locul celor streine precum: În loc de Blagoslovenie să poate zice binecuvîntare, Tresfetor, Trisfințită cîntare, Pravoslavnic Dreptslavitoriu, Blagocistiv, Binecinstitoriu, Oglajenic, Chemat; Pogrebanie, Înmormîntare...”[8].

Judecățile explicite sînt deosebit de interesante pentru stabilirea specificului limbii bisericeşti, prin impunerea anumitor termeni şi a anumitor expresii liturgice conservate pînă astăzi în cărțile de cult şi reprezintă punctul de plecare pentru constituirea unui segment al limbii române literare, la începuturile modernității sale. De remarcat că prin tendința de autonomizare a limbii traducerilor față de textele sursă, mai ales în materie lexicală, activitatea cărturărească a mitropolitului reprezintă apogeul unui curent concretizat, după afirmația lui Eugen Munteanu din

[5] Alexandru Gafton, *După Luther*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2005, p. 14.
[6] Prefață la *Dumnezeeştele liturghii...*, op.cit.
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem.*

BDD-A106 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

Lexicologie biblică românească în efortul de „desprindere a limbii române scrise de sub autoritatea limbilor clasice, care i-au coordonat evoluția”[9].

Continuînd cu expunerea soluțiilor teoretice ale traducătorului, remarcăm idei care puse față în față cu observațiile din traductologia modernă dovedesc faptul că ceea ce s-a teoretizat mai tîrziu nu e decît rezultat firesc al observațiilor asupra îndelungei practici a traducerii de-a lungul timpului. Astfel, Veniamin Costache consideră că a traduce înseamnă a aduce înțelesul dintr-o limbă în firea altei limbi, în vederea îmblînzirii textului pentru beneficiarii din cultura țintă, tălmăcitorul venind pe cît se poate în întîmpinarea cititorului: „Pentru aceasta văzîndu-o că iaste aşa grea şi neleasne fieştecui de înțeles, ne-am silit în tot chipul şi cît s-au putut aşa tălmăci mai luminat şi mai descoperit, uneltind limba potrivită vremii şi neamului românesc, şi ziceri de obşte cunoscute şi uneltite în amîndoauă țările”[10]. Luînd în calcul una dintre dominantele tematice ale traductologiei moderne, aceea a considerării traducerii ca paradigmă hermeneutică a medierii, prin statutul dialogic al acesteia, abordată de majoritatea teoreticienilor traducerii (dintre care amintim pe Umberto Eco, Domenico Jervolino, Paul Ricoeur), este de remarcat cazul particular al traducerii textelor ecleziale. Acestea, fără a aparține unei culturi anume, dar ținînd de una dintre limbile considerate sacre (latina, greaca, slavona, ebraica), fiind considerate inspirate în mare parte şi stabilizate în cadrul unui canon sînt transpuse într-o nouă cultură. Referirile lui Veniamin Costache la această chestiune, ca şi soluțiile sale practice ne permit să afirmăm că fără a afecta spiritul acestor scrieri cu caracter universal, autorul propune soluții de traducere orientate spre cultura receptoare, ba chiar spre masa largă a acesteia, beneficiară directă a textelor biblice sau liturgice care se foloseau în cadrul serviciului religios. Vorbind despre amestecul lexical datorat unor erori de traducere, despre care am amintit şi mai sus, traducătorul recomandă ca prin traducere „să se ia înapoi cuvintele ceale adevărate româneşti păstrate şi uitate, care se păstrează prin cărțile şi documentele vechi, parte prin gura poporului, şi dacă nu vom întrebuința pe aceste în locul celor streine, apoi să va împresura graiul național din an în an pîn ce va lipsi cu totul şi prin aceasta va peri nația noastră românească, precum au perit toate națiițiile ce şi-au părăsit limba lor”[11]. Pe lîngă ideea identității naționale strans legată de cea lingvistică (subliniată de Eugen Coseriu într-un articol cu titlul *Identitate națională, identitate lingvistică*), remarcăm aici orientarea textului tradus către receptor, prin folosirea unui lexic e se află în uzul popular, în vederea unei familiarizări a textului printr-un limbaj îmblînzit, acesta fiind şi scopul traducerii. Atenția cu care traducătorul precizează aproape în toate prefețele textelor traduse ori editate sub coordonarea sa limba sursă, precum şi alte date necesare privitoare

[9] Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 1995, p. 6.

[10] Prefața la *Scara Sfîntului Ioan Sinaitul*. Citatele din celelalte prefețe semnate de Veniamin Costache sînt preluate după transcrierea lui Ilie Gheorghiță din *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costache. Modest omagiu*, Tipografia mănăstirii Neamț, 1946, p.130.

[11] Prefață la *Dumnezeeştile liturghii...*, op. cit.

BDD-A106 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

la textul din care s-a tradus şi la cel ţintă, vizează înlăturarea suspiciunii beneficiarilor principali (în special clerici) reticenţi la orice inovaţie de ordin formal sau de ordinul conţinutului. Exemplificăm în acest sens din prefaţa la *Vieţile sfinţilor pe luna septembrie*: „Care acum s-au scos din limba slavonească pre a noastră ceastă Rumânească, pentru care vom a te înştiinţa cu deamăruntul pre tine cetitorule, spre mai multă încredinţarea, evlaviia şi rîvna către dînsele. Cine adică dintei le-au izvodit, şi unde, şi cînd, şi cine mai pre urmă la un loc le-au adunat, şi cine le-au mai scurtat lungi fiind şi prea pre larg mai nainte, şi cine în limba slavonească le-au talmacit, şi cine la această rînduială bună le-au pus, şi cine în limba Moldovenească le-au tălmăcit; că voim pentru toate a te încredinţa, şi toată îndoiala şi tot prepusul din inima ta a-l zlei”[12].

Ideile expuse în prefaţa la liturghier, la care ne-am raportat în primul rînd, dar şi în celelalte predoslovii, dovedesc fără îndoială adevărate aptitudini de filolog ale ierarhului, deplin conştient de importanţa cultivării limbii prin traducerea textelor de largă circulaţie, ca bază a dezvoltării culturii ecleziale şi a celei laice. Între soluţiile de ordin teoretic propuse sistematic şi persuasiv în aceste texte putem afirma, fără riscul exagerării, echivalenţa unora în ceea ce priveşte problematica cu altele aparţinînd unor voci remarcabile ale filologiei româneşti a vremii. Remarcăm între soluţiile de traducere propuse de Veniamin Costache tandemul între dorinţa „îmblînzirii textelor” (terminologia lui Umberto Eco) pentru cititorul din cultura ţintă şi un anume conservatorism specific textelor ecleziale, detectabil în mereu repetata formulă referitore la „păstrarea noimelor scripturilor”, realitate care trimite la statutul traducătorului de texte religioase care, slugă la doi stăpîni fiind (după Franz Rosenzweig), realizează un text pentru cititor, încercînd să trădeze cît mai puţin spiritul textelor cu valoare comunitară şi universală aparţinînd Bisericii.

Considerăm că aceste intuiţii teoretice în privinţa actului traducerii, infuzate în materia catehetică sau parenetică conţinută de prefeţele amintite, demonstrează luciditatea şi responsabilitatea traducătorului, ca şi grija sa pentru dezvoltarea limbii noastre şi a unui stil literar.

Bibliografie

Eco, Umberto, *A spune cam acelaşi lucru*, traducere de Laszlo Alexandru, Editura Polirom, Iaşi, 2008

Gafton, Alexandru, *După Luther*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2005

Gheorghiţă, Ilie, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costache. Modest omagiu*, Tipografia mănăstirii Neamţ, 1946

Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”,Iaşi, 1995

Ricoeur, Paul, *Despre traducere*, traducere şi studiu introductiv de Magda Janrenaud, postfaţă de Domenico Jervolino, Polirom, 2005

[12] Gheorghiţă, Ilie, *op. cit.*, p.107.

BDD-A106 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

***Dumnezeeştele liturghii ale sfinților ierarhi Ioann Hrisostomul, Vasilie cel Mare şi Grigorie Dialogul, traducere și prefață de Veniamin Costache, Iaşi, 1834

Acknowledgments: Lucrarea a aparut cu spijin financiar în cadrul proiectului POSDRU/88/1.5/S/47646, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

BDD-A106 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)